

FILOLOGIJA I POLITIKA IZNOVA: AKTUALNOST IDEJA SVETOZARA PETROVIĆA U PROMIJENJENOM KONTEKSTU

Davor Beganović
Sveučilište u Tübingenu

U eseju polazim od pretpostavke da je Svetozar Petrović od samih početaka svoje znanstvene karijere gajio polemičko-kritički odnos prema zasadama Zagrebačke škole. Osnovna se linija njegove kritike ocrtavala u osporavanju znanstvenoga legitimiteta imanentnome pristupu. Odvajajući se od Zagrebačke škole, on razvija osebujnu teoriju povijesti književnosti u kojoj će mjesto pronaći i multinacionalne sredine. Ta se teorija pokazuje virulentnom osobito u doba raspada Jugoslavije, ali je, a tim se bavim u drugome dijelu teksta, valja dopuniti novijim rezultatima izučavanja kako bi se pokazala primjenjivom i na postjugoslavenske književnosti. Pri tom mi kao svojevrsni mikro-primjer služi književnost Bosne i Hercegovine u kojoj vidim mogućnost primjene “isprepletene povijesti”.

Ključne riječi: filologija, politika, Svetozar Petrović, Zagrebačka škola

Želi li se revalorizirati položaj Svetozara Petrovića unutar hrvatske znanosti o književnosti, potrebno je promotriti i njegovu ulogu u Zagrebačkoj školi. Nju bi se, prije svega, moglo obilježiti kao rubnu. Ta je rubnost produktivna. Ona je Petroviću omogućavala kritički pogled sa strane, ali mu je istovremeno otvarala i prostor dijaloga u iznimno vibrantnoj i kreativnoj sredini.

Najoštriju je kritiku Petrović upućivao “unutarnjem pristupu književnome tekstu”, onome postulatu Zagrebačke škole koji se zasnivao na njezinoj stilističkoj usmjerenosti. Na taj je moment uvjerljivo ukazao Davor Dukić. Dukić će poći i korak dalje u diferenciranju Petrovića i “stilističara” te ustvrditi:

Petrović čak dekonstruira podjelu na unutrašnji i vanjski pristup književnosti, tj. dokazuje njezinu neodrživost; interpretaciju ističe kao osnovni postupak književnog kritičara i nastavnika književnosti (dakle ne nužno i književnog povjesničara), te se, što je za povijest ideja o shvaćanju proučavanja književnosti posebno zanimljivo, pri završetku rasprave zalaže za pravo književnog kritičara i povjesničara književnosti na angažiranu kritičku misao koja prelazi okvire književne struke. (Dukić 2009: 145)

Dukić “načinje” središnji otklon Petrovića od Zagrebačke škole, no ne imenuje razliku. Pod “angažiranom kritičkom mišlju” podrazumijeva se, naravno, politika čiji je izostanak i kod Flakera i Škreba, pa i kod Žmegača, eklatantan. I kada bi se pojavljivala u njihovim tekstovima, ona bi najčešće služila, poput marksizma Škrebu, kao zastor (ili kao alibi) koji bi prikrivao nezainteresiranost, nešto što je u visoko politiziranom, ma koliko jednosmjerno, jugoslavenskome društvu bilo ravno blasfemiji. S tim u vezi Dukić će istaknuti:

Istodobno zagrebački su se književni znanstvenici stalno pozivali na marksizam, no čini se da je on za njih u drugoj polovici 50-ih godina bio tek prazna etiketa [...] Jesu li te marksističke opaske bile svjesne ili intuitivne, ili je samo riječ o taktičkom ustupku onodobnim centrima moći, iz današnje je povijesne distance teško prosuditi.¹ (Isto)

Interpretativnim putom drukčijim od Dukićeva kreće se Dubravka Oraić-Tolić koja, *post festum* i sa stajališta obnovljene hrvatske samostojne državnosti i njezine vrhunske emanacije u nacionalno shvaćenoj povijesti književnosti, mimikriju pozicionira ne toliko u polju otpora prema dogmat-

¹ U ranijem je tekstu Dukić još uvijek pokazivao razumijevanje prema poziciji koju će kasnije označiti mimikrijskom te je ukazao na marksističke elemente u barem jednom dijelu bavljenja Zagrebačke škole poviješću književnosti: “Tako se njegov (Škrebov – D.B.) koncept povijesti književnosti može sažeto označiti kao zbir pozitivističkog nasljeđa u obliku znanstvenog žanra (sinteza), marksističkog učenja o povijesti kao teorijskog konteksta za objašnjenje povijesnih mijena u književnosti i, naposljetku, široke stilističke analize književnih tekstova kao preduvjeta za njihovu znanstvenu deskripciju (interpretacija).” (Dukić 1995: 42–43) Umetnut između pozitivizma i interpretacije, marksizam se pojavljuje kao *sine qua non* povijesnog izučavanja književnosti, nota bene lišen svoje sociološke dimenzije.

skome marksizmu koliko u polju prikrivenog zasnivanja srži hrvatske nacionalnosti. Točnije, njezina spasavanja od dvostruke nemani (ili aveti): marksističke ideologije i teorije odraza te multinacionalnoga jugoslavenstva. Aleksandar Flaker je, a *eo ipso* i ostali zastupnici Zagrebačke škole, ilegalni pobornik potlačene i potisnute hrvatske nacije:

Drugi (razlog prihvaćanja imanentizma – D. B.) je bila potreba da se nađe područje na kojemu će se u centralističkoj višenacionalnoj zajednici, kakva je tada bila Jugoslavija, neometano njegovati nacionalni identitet, ponekad i pod maskom znanstvene neutralnosti. S obzirom na središnju ulogu književnosti u stvaranju nacionalnog identiteta u modernoj kulturi, takva autonomna znanost pružala je idealno okrilje. (Oraić-Tolić 2004: 23)

Sasvim je jasno zašto će Svetozar Petrović u Dukićevoj interpretaciji Zagrebačke škole pronaći središnje mjesto, kao njezin kritički glas ili nešto poput Derridaove aveti koja se javlja uvijek tamo gdje ju se najmanje očekuje, dok će kod Oraić-Tolić, u njezinu hipertrofiranom okretanju nacionalnome, biti potpuno prešućen. Dukić jasno vidi slijepe točke Zagrebačke škole koje je prvi svojom prodornom inteligencijom prepoznao i prozvao Petrović. Jedna je od njih, po Dukiću, i de facto nepostojanje pojma kultura u njihovim analizama.² Stoga Škola ostaje zatvorena u procjepu između prihvaćanja zasada suvremene znanosti o književnosti i filološko-pozitivističke perspektive koja, osobito kad je u pitanju Škreb, ostaje u temelju njezina poimanja kako književnosti same tako i znanosti o njoj. To je aporija koju je najefikasnije detektirao a potom i rascijepio Vladimir Biti.³ Sada mi valja pogledati kakav pristup književnim tekstovima, kojim bi se imanentizam mogao suplementirati, predlaže Svetozar Petrović.

² Nije zgorega napomenuti i da imanentni, tekstualistički, stilistički ili mikropristup zapravo i nema realnu ingerenciju uvoditi pojam kulture koja u njemu i nema svojega istinskoga mjesta. Stoga je Dukić u svojoj kritici unekoliko i neprevedan prema pripadnicima Zagrebačke škole.

³ “Stupanj originalnosti još nepostojeće predmetnosti ovisi o stupnju izvornosti kreativnog supstrata koji ju je proizveo, ali supstrat ne može posvjedočiti svoju izvornost nikako drugačije do reorganizacijom jezičnih sklopova doznačenih tradicijom. Tako dolazimo do zaključka da je nesvjesni supstrat, kao sama jezgra individualnosti književne tvorevine zapravo taložina povijesti književnih upotreba jezika koja se na svakom novom koraku svoga artikulacijskog nastojanja mora suočavati s takvom svojom, književno-povijesnim razvitkom proizvedenom, prirodom. Zagrebački su stilističari bili navedeni na taj zaključak gotovo neumoljivo: kad god bi fiksirali sklop koji je trebao poslužiti kao temelj povijesne neponovljivosti književne tvorevine, on je okretao svoje ponovljivo natpovijesno lice.” (Biti 1987: 133)

U njegovu se dijalogu sa Zagrebačkom školom kao nužna virulentna točka pojavljuje upravo pojam povijesti književnosti. Doista, utvrđena je činjenica da su se pripadnici Zagrebačke škole, unatoč otvorenosti prema različitim paradigmatima znanosti o književnosti, još uvijek držali postulata jedinstvenosti i osnivačkoga potencijala nacionalne književnosti. Upravo će na to ukazati Petrović te osporiti tradicionalističko shvaćanje povijesti i ponuditi novo čija će tadašnja aktualnost, ali i anticipatorska kvaliteta, postati očevidna tek s modulacijama koje će suvremena znanost o književnosti akceptirati početkom dvadeset i prvoga stoljeća. On započinje blok tekstova, koje je pod podnaslovom *Filologija u vremenu* skupio u *Prirodi kritike*, kurzivno tiskanim uvodom koji obilježuje jednostavno kao – Okvir. U Okviru priprema teren za razradu teza o povezanosti filologije⁴ i politike, ali istovremeno i rijetko otvoreno progovara o dalekosežnim političkim problemima, što je teren na koji, zapravo, i nije odveć često stupao. No politika je očito u momentu u kojem Petrović formulira svoj zapis toliko moćna tema da ju je nemoguće izbjeći. Riječ je o periodu s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih u kojemu se rješavaju stanoviti problemi i postavljaju stanovita pitanja koja će, tek malo više od dva desetljeća kasnije, dovesti do raspada Jugoslavije. Nažalost nije mi poznato je li se Svetozar Petrović u vrijeme raspadanja o njima izjašnjavao s jednakom briljantnom analitičkom oštrinom kao što je to činio u vrijeme krize oko maspoka,⁵ ali je izvjesno da je njegovo usredotočavanje na različit odnos jugoslavenske desnice i ljevice prema nacionalnom pitanju sročeno u Okviru kristalno čista anticipacija onoga što će se u zemlji zbiti početkom devedesetih godina prošloga stoljeća.

Lijeva intelektualna orijentacija ne može se odreći opredjeljenja za ravnopravnost i razumijevanje među narodima, za pravo svakog naroda na slobodan život i za internacionalističku solidarnost u međunacionalnim odnosima, zato što to za nju nije posebno opredjeljenje o posebnom pitanju nego samo neminovna konsekvencija one dijagnoze čovjekove situacije i one prognoze budućnosti po kojoj ona lijevom orijentacijom uopće jest. I obratno, sposobnost lijevog intelektualca, ili lijevog pokreta, da se ma u kojoj mjeri toga opredjeljenja odmakne nije znak

⁴ Onako kako ga preformulira Petrović, pojam će se filologije zapravo bitno odvojiti od svoga devetnaestostoljetnoga pozitivističkog vida i postati inačica pojmu znanost o književnosti u široko shvaćenom smislu odvajanja od “književnog djela” i približavanja “književnom tekstu”.

⁵ Petrovićevo se “povlačenje u teoriju stiha”, koja se u fokusu njegova znanstvenog interesa nalazi od sredine sedamdesetih, može smatrati i činom razočarenja u “negativnu politizaciju” povijesti književnosti. Doista, njegove će inovativne ideje, o kojima će uskoro biti riječi, ostati bez pravoga odjeka u jugoslavenskoj akademskoj zajednici.

zabune u jednom posebnom pitanju nego siguran znak da orijentacija sa kojom imamo posla, ma kakva joj retorika bila, nije lijeva. (Petrović 1972: 176)

Jasno je da Petrović pod ovim “i obratno” podrazumijeva rukovodstvo tadašnje Komunističke partije Hrvatske i njezino tadašnje, najblaže rečeno, koketiranje s nacionalistički strujanjima unutar hrvatskoga društva, ali i u tzv. dijaspori – termin koji će svoje avetinjske kvalitete u punoj mjeri razviti tek u devedesetima. S druge se strane političkoga spektra nalazi desna orijentacija za koju se “ograničenu horizontom građanskoga svijeta, čitavo pitanje grupne identifikacije i postavlja samo kao političko, kao bitan element državotvorne koncepcije, a nikada kao autentično ljudsko, kao jedan aspekt čovjekovog svijeta.” (Isto: 176–177) Ona je za Petrovića itekako relevantna i ozbiljna prijetnja, osobito jer se, u godinama u kojima on piše, pokazuje kao svojevrsna odsutna prisutnost, kao pritajena, ali osjetna prijetnja u svojoj ugrožavajućoj potencijalnosti. Neosporno je da se u ovakvome promatranju “građanske svijesti” Petrović oslanja na filozofiju prakse čije viđenje politike dominira progresivnom jugoslavenskom scenom šezdesetih godina i koja se u svojim političkim izračajima distancira kako od oficijelne ideologije (još uvijek povezuje s dogmatskom varijantom marksizma) tako i od njezina nacionalno-nacionalističkog pendanta koji polako, ali sigurno postaje društveno prihvatljiv.

Petrović uviđa da je znanstveno područje na kojemu će se voditi bitke oko političnosti i nepolitičnosti filologije/znanosti o književnosti koncentrirano na polju književne povijesti. Braneći znanstvenu filološku poziciju u sporu potaknutom praktičko-političkim pitanjima, Petrović se zalaže za racionalnost struke kojoj savjetuje da ostane u okvirima onoga čime se doista treba baviti, a ne da zauzima navijačku poziciju slijedeći pragmu svakodnevne politike. Koliko god se činila apolitičnom, ta je pozicija sve prije nego takva. Ključno je pitanje načina na koji će se filologija integrirati u ideološki diskurz, a da pri tome ne padne u zamku nacionalizma koji od nje primarno zahtijeva da odredi pripada li koji autor korpusu nacionalne književnosti ili ne i da pri tome definira i primijeni kategorije inkluzije ili ekskluzije u skladu s unaprijed propisanim mjerilima. I inkluzija i ekskluzija bi, prema “desnoj” filologiji, trebale biti binarno postavljene – pri čemu binarizam inkorporira ili čak i priziva konflikt – i ekstremno rigorozne i restriktivne pri selekciji određujućih kriterija pripadnosti i nepripadnosti. Tek nakon toga slijedit će ostali kriteriji zaokruživanja korpusa: poput političkih, ideoloških ili ekonomskih. Prije više od četrdeset godina Svetozar Petrović mudro i proročki upozorava:

Promjene, takođe, zatiču nas, naoružane našim simplifikacijama, nespremljene i zbunjene; promjene u karakteru grupne identifikacije koje ne samo kod nas nego i na tradicionalnom području nekih od najstarijih evropskih nacija dovode u naše vrijeme do takvih transformacija pojedinih regionalnih i etničkih grupa da ih u nekom času moramo ispravno nazvati nacijama ili vidjeti u nekom drugom, zamršenijem odnosu prema matičnoj naciji ili prema grupama koje su toj naciji davale bitno obilježje. (Isto: 182)

U programatskom tekstu “Metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti” Petrović će detektirati neke istraživačke izazove koje se u vremenu u kojemu ih otkriva može smatrati anticipatorskima, no s obzirom na tada nedovoljno razvijenu terminologiju i ponešto nedorečenima. Tekst je sročena u obliku teza (ima ih devet) koje se isprva postulira a potom elaborira. Osobito mi se važnim čini završetak četvrte u kojemu se veli:

Metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti izrastaju iz specifičnih historijskih uvjeta u kojima su se te književnosti razvijale ovdje, na rubu jedne civilizacije kojoj danas pripadaju, i to kao književnosti jedne istovremeno male, nerazvijene i višenacionalne zemlje. (Isto: 194)

Komentirajući taj završetak Petrović će ukazati na važnost simultanosti te naglasiti cjelovitost strukture unutar koje ju se formulira. Sve su tri sastavnice jednakovrijedne i samo ih se promatrajući u sinkronicitetu može rabiti u svrhu formuliranja *differentiae specifica* ključne za eventualno buduće ispisivanje jedne povijesti književnosti. Anticipatorska se komponenta otkriva i u komentaru pete teze:

Što znači, na primjer, bilingvizam, česta faktička situacija našeg pisca iz prošlih stoljeća, za njegovo djelo; šta znače za našu literaturu djela naših pisaca na stranim živim jezicima; kako da se razumiju osjetljive razlike, osobito u izboru književnih oblika ali i u drugim vrstama izbora, između djela tih istih pisaca na stranom i na vlastitom jeziku. (Isto: 205)

Koliko god rečeno bilo relevantno u vremenu u kojemu Petrović ispisuje svoje teze, još je relevantnije sada, po raspadu zemlje, nastanku književnosti u egzilu, učvršćivanju političko-geografskih granica na linijama razdioba koje su se ranije smatrale administrativnima te su kao takve i funkcionirale. No o tim temama bit će riječi nešto kasnije. U ovome ću se trenutku koncentrirati na problem povijesti književnosti u zemlji koja je još uvijek zajednička.

Stoga je važno razmotriti mogu li se Petrovićeve teze vezane uz mogućnost znanstvenoga obilježavanja jednoga asimetričnoga entiteta – jugosla-

venske književnosti/jugoslavenskih književnosti – sagledati u izmijenjenim povijesnim okolnostima u kojima se, iz jasnih razloga, ni samo ime nestale države više ne može spomenuti u diskusiji a da se pri tome ne provocira afektima nabijen odgovor. Esej “Stanovište sadašnjosti i stanovište prošlosti u historiji književnosti”, sa znakovitim podnaslovom “Prilog utvrđivanju granice među filologijom i politikom”, može se tumačiti kao gotovo alegorijski odgovor na izazov što ga je znanosti o književnosti, ali i kulturnim i političkim strukturama hrvatskog i jugoslavenskog društva postavila *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. Istovremeno u njemu se pažnja fokusira na sve intenzivnije zatvaranje u okvire uskih nacionalnih književnosti, koje je nedvojbena, ma koliko paradoksalna posljedica procesa demokratiziranja u šezdesetim godinama prošloga stoljeća. Kao što je i “demokratiziranje” potkraj osamdesetih dovelo do raspada zemlje, tako je i njegovo predrazdoblje pokazalo uolikoj mjeri, zapravo, ideja o zajedništvu labilna i koliko ju je najjednostavnije bilo napasti upravo na području kulture. No budući da je početkom sedamdestih centralna vlast bila još uvijek dovoljno snažna, ona je mogla spriječiti skakanje iskre s relativno apstraktne razine kulture na područje političkoga pragmatizma. Ipak, Petrovićeva pozicija jest oprezna i upozoravajuća. On sluti da politička zloupotreba filologije može imati pogubne posljedice u onome momentu u kojemu se prijeđu granice discipline. Stoga se taj esej može promatrati dvojako: kao polemičko upozorenje afektom nabijenoj atmosferi na polju humanistike s jedne i kao apel na razum s druge strane. Taj je apel pomiriteljski i diplomatski te pokušava otvoriti obuhvatniju perspektivu za klasifikaciju i periodizaciju unutar književne povijesti i izbjeći mrtvouzice nacionalne jednostranosti. Budući da Petrović piše u vrijeme u kojemu je sama disciplina pozitivističke povijesti književnosti izložena snažnoj kritici, njegova se korektura može promatrati i kao poticaj za njezino preispitivanja ali i preispisivanje.

O jugoslavenskim se književnostima treba govoriti kao o skupini srodnih nacionalnih književnosti, s područjima interferencije i na pojedinim tačkama višestruko prepletenih, zasebnih, dakle ali takvih o kojima se može govoriti i kao komponentama jedne više cjeline, tako da se može govoriti ispravno i o književnostima jugoslavenskim i o književnosti jugoslavenskoj. (Isto: 247)

Što se tiče problema unifikacijske ili diverzifikacijske povijesti nacionalne književnosti/nacionalnih književnosti, Petrovićeve se teze u promijenjenom kontekstu pokazuju, koliko god anticipatorske bile, ponešto zastarjelim i nediferenciranima. Na ovome mjestu zaslužuju korekciju koja će na

njih implementirati nove momente u razvitku znanosti o književnosti koje Petrović iz razumljivih razloga nije mogao predvidjeti. Pokušat ću tu tvrdnju oprimirati na jednome izostavljanju. Naime u Petrovićevoj se diskusiji otkriva jedna slijepa točka koja ukazuje ne prekaran položaj multinacionalnih sredina u disciplini koja, promatra li ju se u tradicionalnome smislu, pokazuje tendenciju k monolitnosti po svaku cijenu, naravno – u povijesti književnosti. Govoreći o korpusu južnoslavenskih književnosti, Petrović će iscrpno promotriti srpsku i hrvatsku i pozabaviti se pitanjem eventualne integracije, makar koliko jezične prepreke bile virulentne, slovenske i makedonske u njega. No on ne spominje ni Bosnu i Hercegovinu ni Crnu Goru. Iz toga se prešućivanja može pretpostaviti da one u njegovoj koncepciji ne mogu imati zasebno mjesto, odnosno da ih se treba promatrati dijelom većih jedinica – srpske ili hrvatske.

Očito je da osobito književnost Bosne i Hercegovine pričinja probleme koji se ne mogu razriješiti na sličnoj analitičkoj razini relativno lako primjenjivoj na korpus “jugoslavenska književnost”. Nakon raspada zemlje postalo je jasno da o jedinstvenome pojmu “jugoslavenska književnost” jedva može biti riječi. Unatoč tomu bilo je nemoguće (a i još uvijek je) zaniijekati da države nastale nakon raspada Jugoslavije dijele određene kulturalne i literalne činjenice koje se moraju promatrati kao zajedničko nasljeđe ili, radikalnije, kao produženje zajedničkoga nasljeđa. Riječju, dijele nešto što ih, ma koliko razlike bile evidentne, ne sprječava da i dalje budu cjelina.⁶ Kako bi nadomjestio praznoga označitelja, Enver je Kazaz predložio termin “interliterarna južnoslavenska zajednica”. Govoreći o književnosti Bosne i Hercegovine kao manjem dijelu unutar širega korpusa, Kazaz će ustvrditi da se “bosanskohercegovačka kultura ostvaruje u okvirima dramskog modela poliloga, gdje svaki pojedinačni identitet, vodeći dijalog s drugim, usvaja nešto od tog drugog, ali istovremeno i štiti svoju propusnu granicu.” (Kazaz 2008: 20) Sa svoje će strane Zvonko Kovač govoriti o ineterkulturalnosti.

U svjetlu teorije međuknjiževnog procesa, odnosno posebne interkulturalne povijesti književnosti, slučaj bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti ukazuje se svojom kompleksnom izazovnosti, posebnosti, ne kao stranputica, nego kao ozbiljenje trocivilizacijske interkulturalne retorte svjetske književnosti. (Kovač, nav., prema Kazaz 2008: 25–6)

⁶ Takva se tvrdnja može smatrati i aplikacijom osobnog iskustva iz dugogodišnje nastave jezika i književnosti na brojnim inozemnim sveučilištima na kojima je, u finansijskoj krizi koja pogađa humanistiku, ukidanje katedra za slavistiku, a to podrazumijeva prije svega etabliranu i valjano integriranu rusistiku, svakodnevna pojava. O tome opširnije u Jakiša, Richter 2011.

Ova “ponuda” što je Kazaz i Kovač daju nacionalno zatvorenima povijestima književnosti preteču ima u Petrovićevim tekstovima iz odjeljka *Prirode kritike* skupljenima pod naslovom *Filologija u vremenu*. Podsjetit ću, njegova elaboracija mogućih pogleda na pretpostavljenu “supranacionalnu književnu zajednicu” završava postuliranjem gledišta

po kojemu moramo govoriti o jednom nizu nacionalnih literatura na ovom našem području, ali o takvom nizu nacionalnih literatura koji istovremeno predstavlja i jednu višu cjelinu, i o kojemu se zato može govoriti kao o literaturi jugoslavenskoj (a ne samo literaturama jugoslavenskim). (Petrović 1972: 187)

Po čemu je onda Bosna i Hercegovina toliko neusklađiva s gore navedenim postulatima da je, makar i bila legitiman dio jugoslavenske federacije, jedan teoretičar književnosti “lijeve orijentacije”, kako se sam naziva, uopće i ne spominje?

Čini mi se da je upravo taj previd posljedica jednostranoga, usudio bih se reći – ponešto mehaničkoga – promatranja samoga kompleksa jugoslavenske/jugoslavenskih književnosti, ali možda i same književnosti općenito, koja je, za Petrovića, još uvijek “jezično umjetničko djelo”. Osuđena na postojanje “bez svojega jezika” ona će tada biti lišena “nacionalne” književnosti i njezine povijesti. No mora li povijest književnosti nužno biti nacionalna? Bosna će se i Hercegovina pokazati, nakon nacionalne monolitizacije Hrvatske i Srbije,⁷ kao posljednja država nastala nakon raspada Jugoslavije u kojoj je poželjna i ostvariva i jedna alternativna povijest književnosti. Tim više što je oduvijek bila žrtva presezanja susjednih zemalja za “njezinim” književnim autorima, ali i svojevrsan lakmus-test na osnovi kojega će se moći gotovo laboratorijski promatrati kolonijalna prošlost u kojoj se, *de facto* i *de jure*, nalazila četrdeset godina na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće. Štoviše povijest se Bosne i Hercegovine pokazuje kao sukcesivni niz pokušaja da se njezino književno i, općenito, kulturalno naslijeđe apropirira od strane susjeda pa će se sljedstveno Ivo Andrić i Meša Selimović prisvajati u korpus srpske nacionalne književnosti, čijim će se isključivim dijelom i smatrati, a bilo je i pokušaja da se Maka Dizdara kroatizira. Odgovor na pitanje zašto je tomu tako jest relativno jednostavan:

⁷ Time ne želim nipošto reći da su Hrvatska i Srbija kulturalno monolitne. Naprotiv, tek da uzmem primjer srpske književnosti, u njoj se pojavljuju autorice i autori koji, doduše, ne pišu srpskim jezikom, ali legitimno sudjeluju u književnoj podjeli geografskoga prostora. Prije svega mislim na pripadnike mađarske nacionalne manjine. Na pamet odmah padaju Ildikó Lovas, László Wégel, Ottó Tolnai.

Bosna i Hercegovina nije nacionalno, već tek teritorijalno homogena cjelina. Njezini će se autori i autorice promatrati po svojoj nacionalnoj (bilo onoj kojoj u kojoj se doista i nalaze bilo onoj koja im se pripisuje), ali ne i po prostornoj pripadnosti koja se po mjerilima nacionalno orijentirane filologije ne može smatrati odrednicom od bitnije vrijednosti za proces klasifikacije. No primijene li se kriteriji koje je Svetozar Petrović označio kao *dezideratum* za formiranje korpusa jugoslavenske književnosti (ali ih je previdio izostavljajući u svom konceptu bosanskohercegovačku), tada će se slika pokazati bitno izmijenjenom. Prostor ulazi u raspravu kao determinanta te se samim tim i dijakronijski određen pojam mononacionalnosti pokazuje neodrživim. Govoreći o konceptu svjetske književnosti Franco će se Moretti pozvati na diktum Marca Blocha po kojemu je rad povjesničara “sadržan u godinama analize i jednome danu sinteze”. Navodeći primjer Imanuella Wallersteina, Moretti vremensku diskrepanciju o kojoj govori Bloch prevodi na tiskarsku te veli da će njemu poći za rukom 1400 stranica tuđega rada na jednoj stranici sintetizirati u sistem.

Dakle, ako taj model uzmemo zaozbiljno, studij će svjetske književnosti na neki način morati reproducirati tu “stranicu” – tim se hoće reći: taj odnos između analize i sinteze – na polje književnosti. Ali u tom će slučaju povijest književnosti postati veoma različita od onoga što je sada: postat će “polovna”: krparija sačinjena od istraživanja drugih ljudi, *bez ijednog jedinog izravnog tekstualnog čitanja*. Još uvijek ambiciozna, zapravo čak i ambicioznija nego prije (svjetska književnost); ali ambicija je sada direktno proporcionalna *udaljenosti od teksta*: što je projekt ambiciozniji, to veća mora biti udaljenost. (Moretti 2013: 48 – podcrtao F. M.)

Pomislimo na trenutak: je li moguće Morettievu koncepciju, sažetu u ironičnoj opoziciji prema novokritičarskoj tehnici “pažljivog čitanja” (*distant vs. close reading*) primijeniti na skućenijemu prostoru od čitava svijeta? Ako jest, a ne vidim neki osobiti razlog zašto ne bi bilo tako, sasvim je plauzibilno napisati povijest bosanskohercegovačke, a i “jugoslavenske” (književnosti “interliterarne južnoslavenske zajednice”) književnosti, kao onu nadnacionalnih ili transnacionalnih entiteta.

Naravno, to nije sve. Uzme li se u obzir da je egzil dominantna književnosti Bosne i Hercegovine nakon pogubnih ratova devedesetih, slika će se dodatno zakomplicirati. Bilingvizam koji spominje Svetozar Petrović postat će stalnom praksom književne produkcije. Pojavit će se niz autora i autorica koji pišu ne samo na jezicima/jeziku bivše domovine u svim njegovim/njihovim varijantama, već i oni čiji je jezični izričaj determiniran

jezikom nove, tuđe sredine. Pritom, a najbolji su primjeri takvih diskurzivnih praksa Miljenko Jergović s jedne i Aleksandar Hemon ili Saša Stanišić s druge strane, oni ne “zaboravljaju” prijašnje idiome nego ih, na ovaj ili onaj način, integriraju u svoje tekstove. Najjednostavnije je reći, služeći se kriterijem jezika, da je Aleksandar Hemon nedvojbeno američki spisatelj. Nažalost, najjednostavnija rješenja, osobito u globaliziranome svijetu, najčešće nisu i najtočnija. Višestruka pripadnost nije stvar multinacionalne države, već globaliziranoga svijeta.⁸ U takvoj se konstelaciji, revidiranoj i moderniziranoj, književna povijest Bosne i Hercegovine (ali i Jugoslavije općenito) pokazuje gotovo idealnim mjestom na kojemu bi se mogle ispitivati metode i zasade novijih teorija – počev od postkolonijalne, preko opće teorije pripovijedanja i geopoetike uvjetovane topografskim/prostornim obratom, pa sve do one koja se bavi višejezičnošću i višestrukim pripadanjem.

Književnosti na području bivše Jugoslavije, i to je sve izvjesnije što se više pomjeramo prema sadašnjosti, ne mogu se izučavati prema jedinstvenoj koncepciji kakvu nalaže tradicionalna nacionalno determinirana filologija. Njih i njihovu povijest valja prije promatrati kao *shared*, *entangled* ili *connected* nego kao izdvojene i u sebi autonomne entitete. Annette Werberger, pozivajući se na teorije što su ih razradili Franco Moretti i Jürgen Osterhammel, o toj problematici novoga pozicioniranje komparatistike, teorije i povijesti književnosti zna reći sljedeće:

Isprepletenu povijest književnosti, unutar brojnih sličnosti, ne može se izjednačiti s usporednom jer se nalazi u položaju oprečnom onome što je svojstven simetričnim transnacionalnim usporedbama komparatistike. To znači da ona folklorističku ili popularnu književnost i retrospektivno dovodi u vezu s kanonskom; jer ona ne proizvodi povijest književnosti koja aktere sortira prema jezicima, nacionalitetima ili mjestima pripadnosti, već opisuje orijentirajući se prema prostoru, budući da specifični kulturalni prostori mogu proizvesti određene književne semantike ili dinamike prevođenja; jer ne ocrtava potpune karte, već tek povlači linije kroz ogromne kulturalne semiosfere koje (karte) egzemplarno pokazuju koji su književni putovi vodili postrance, koji su bili prohodni ili čak semantički prepunjeni. (Werberger 2012: 130–131)

⁸ Globalizacija u kulturi odveć je velika tema, toliko velika da je se ovdje ne može čak ni naznačiti. Ukazat ću tek na provokativno pitanje koje postavljaju Jürgen Osterhammel i Niels Petersson: “Kakve su vrste bile te isprepletenosti, kako su funkcionirale i jesu li se doista sumirale u proces s vlastitim karakterom koji opravdava da se na njih primijeni novoskovani pojam ‘globalizacija’? Nakraju: ako se na posljednje pitanje može odgovoriti potvrdno – može li se na kraju dvadesetoga stoljeća identificirati promjena razdoblja u kojoj su tendencije ka globalizaciji tako snažne da se može usuditi govoriti o dubokoj cezuri, dakle o početku nove epohe?” (Osterhammel/Petersson 2012: 10)

Popularna književnost, prostor, lotmanovska semiosfera s pulsirajućom razmjenom centra i periferije u kojoj se smjenjuju semantički ispražnjeni i prepunjeni kulturalni pejzaži... Potencijalno je to područje za komparatistiku koja će biti senzibilizirana globalizacijom. Kao idealan primjer izučavanja za tako pozicioniranu književnu povijest Anneti će Werberger poslužiti Galicija. Nesumnjivo je i da kako bivša Jugoslavija tako i ono što je ostalo/nastalo nakon njezina raspada daju dosta povoda da ih se promatra, analizira i, ako baš hoćemo, sintetizira na sličan način.

Nasljeđe Svetozara Petrovića, s nužnim korekcijama i otklanjanjima anakronizama, pojavit će se u toj konstelaciji kao izazov tradicionalističkom i konzervativnom promatranju književne povijesti. S jedne se strane nalazi samouvjerena i samosvjesna pozicija koja zna što je ispravno i što je točno te se ne misli posvećivati bilo čemu što bi je moglo dovesti u pitanje. S druge je skeptična, ona koja stalno propituje i sebe i svoj materijal, koja sa skepsom odgovara na mamljenja vječitih i stabilnih istina. Ne moram naglašavati koju smatram znanstvenom, a koju političkom ili, u najgorem slučaju, politikantskom. Unutar hrvatske znanosti o književnosti, čiji su paradigmatički primjeri različiti pristupi nacionalnim književnostima što ih njeguju Vladimir Biti s jedne i npr. Krešimir Nemeć s druge strane, može se naslutiti svojevrsan nastavak sukoba Svetozara Petrovića s neimenovanim pozitivističkim povjesničarima književnosti skraja šezdesetih i početka sedamdesetih. Kao što Biti ukazuje, ono do čega je Nemeću stalo u ispisivanju povijesti hrvatskoga romana jest da se “uspostavi homologija između predaka i potomaka u tradiciji romana” (Biti 2003: 480). Pri tome “bjelodano imamo posla s povratnom projekcijom koja jedno kontingentno stanje romana pretvara u njegovu tobožnju povijesnu konstantu” (isto: 480–481). Tek od onoga trenutka u kojemu se shvati da su predmet znanosti u književnosti u jednakoj mjeri sličnosti koliko i razlike, spajanja koliko i podjele, inkluzija koliko i ekskluzija bit će moguće realizirati i projekt nacionalne povijesti (jezika, književnosti) koji će odgovarati izazovima globaliziranoga svijeta.

S tim se izazovom uvijek iznova suočavaju kako znanost o književnosti i lingvistika tako i druge humanističke znanosti na geografskome i kulturnom području bivše Jugoslavije. Kako tekst ne bih završio prijedlogom za mogući smjer kretanja na području izučavanja književnosti, ukazat ću i na nedavnu pojavu knjige *Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik* (2015) Marka Samardžije. U njoj se može prepoznati najrecentniji primjer beskompromisnog inzistiranja na razlikama između srpskoga i hrvatskoga jezika koje autor smatra neprevazilazivima. No preusmjeravanje humanistike k diferenciranomu pro-

matranju sličnosti i razlika učinit će da se takvi radovi pokažu kao opsoletni relikti. Njihovo bi se mjesto moglo tada pronaći u neslavnome potenciranju jedne pseudoznanosti kojoj je bilo stalo do toga da, i po cijenu ukidanja temeljnoga kriterija objektivnosti, etablira razdiobu prostora koji u sebi nosi elemente zajedničkoga kao mjerilo. Otvoreno je pitanje hoće li se inzistiranje na drugosti i dalje nametati u prvi plan te time znanost stavljati u službu kratkoročnih političkih interesa.

LITERATURA

- Biti, Vladimir. 1987. *Pripitomljavanje drugog. Mehanizam domaće teorije*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Biti, Vladimir. 2003. Teorija i postkolonijalno stanje. *Prošla sadašnjost. Znakovi povijesti u Hrvatskoj*. Ur. Vladimir Biti i Nenad Ivić. Zagreb: Naklada MD. 446–483.
- Dukić, Davor. 1995. Promišljanje historiografije u hrvatskoj znanosti o književnosti. *Trag i razlika. Čitanja suvremene hrvatske književne teorije*. Ur. Vladimir Biti, Nenad Ivić i Josip Užarević. Zagreb: Naklada MD / HUDHZ. 39–56
- Dukić, Davor. 2009. Kultura – zapostavljen pojam u počecima moderne hrvatske znanosti o književnosti. “Umjetnost riječi”. 53, 3/4. 137–152.
- Jakiša, Miranda i Angela Richter. 2011. O dvojbenu luksuzu atomiziranja. “Sarajevske sveske”. S njemačkog preveo Davor Beganović. 35–36. 192–195.
- Kazaz, Enver. 2008. *Neprijatelj ili susjed u kući. Interliterarna bosanskohercegovačka zajednica na prelazu milenija*. Sarajevo: Rabic.
- Moretti, Franco. 2013. *Distant Reading*. London i New York: Verso.
- Nemec, Krešimir. 1995. *Povijest hrvatskoga romana. Od početaka do kraja 19. stoljeća*. Znanje: Zagreb.
- Oraić-Tolić, Dubravka 2004 Aleksandar Flaker i Zagrebačka škola. *Oko književnosti. Osamdeset godina Aleksandra Flakera*. Ur. Josip Užarević. Zagreb: Disput. 21–38.
- Osterhammek, Jürgen i Niels P. Petersson. 2012. *Geschichte der Globalisierung. Dimensionen, Prozesse, Epochen*. München: C.H. Beck.
- Petrović, Svetozar. 1972. *Priroda kritike*. Zagreb: Liber.
- Werberger, Annette. 2012. Überlegungen zu einer Literaturgeschichte als Verflechtungsgeschichte. *Kulturen in Bewegung. Beiträge zur Theorie und Praxis der Transkulturalität*. Ur. Dorothee Kimmich i Schamma Schahadat. Bielefeld: Transcript. 109–141.

SUMMARY

PHILOLOGY AND POLITICS ONCE AGAIN. RELEVANCE OF SVETOZAR PETROVIĆ'S IDEAS IN THE ALTERED CONTEXT.

In this essay I start from the presumption that Svetozar Petrović from the very beginning of his scientific career has polemical and critical relation towards so called Zagreb-school of literary criticism the main lines of his critics is to be seen in the negation of the scientific legitimacy of the immanent approach to the literary texts. Separating from Zagreb school, he develops peculiar theory of the literary history suitable for the research in the field of multinational communities. This theory shows its virulence especially in the times of Yugoslav breaking, but, and that is the theme of the second part of my essay, it has to be supplemented with newer developments in the literary science in order to be applicable to the Post-Yugoslav literatures too. Thereby I take an example of Bosnian-Herzegovinian literature in which I see the possibility of applying so-called “entangled history”.

Key words: philology, politics, Svetozar Petrović, Zagreb school